

Түөрт сыл салҕанан барбыт 1941-1945 с. Аба дойду Улуу сэриитэ, XX үйэ саамай кырыктаах, хаан тохтуулаах, Ийэ дойдуларын көңүлүн иһин сэрии хонуутугар тыыннарын толук уурбут буйуннар да, тыылга хаалбыт нэһилиэнньэ да өттүттэн, уонунан тыһыынчанаан аафыллар дьон өлүүтэ сиэртибэлээх ыарахан күннэринэн-дьылларынан киһи-аймах историятыгар киириэбэ.

1939-1940 сыллардаагы суткураан, эрдэттэн хаһыннаах, аһыгалаах дьыллар содуллара баарын үрдүнэн, сэрии дьылларыгар Саха сиригэр тыыл олохтоохторо: дьахталлар, кырдыаҕастар, эдэр ычаттар, оҕолор бэйэлэрин күүстэрин харыстаммакка биир бэйэлэрэ икки-үс киһи оннулар үлэлээбиттэрэ. Сүөһү иитиитин сайыннарар, төрүөбү тыыннаах иитэр, сүөһү аһылыгын хааччыйар, көрүүтүн тупсарар, хонууттан үрдүк үүнүүнү ылары ситиһини таһынан хас эмэ бүк түспүт эбэһэ-этэлиэй бурдук поставкатын, үүт нолуогун, эт нолуогун государство туттарыахтаахтара. Байыаннай кэм кытаанах ирдэбиллэн холкуостаахтарга таһаҕас таһытыгар, суол үлэтигэр, балыкка, мас кэрдитиигэр үлэбэ хомуйуу уонна сайыамна сурутуу, үп хомуура, ичигэс таҕас хомуура эмиэ сүктэриллибитэ.

Кураантан эмсэҕэлээн инчэ-эҥ тирбэбэ бистыбатынан олоҕор тыа сиригэр олохтоохторугар итинник сиэри, кыагы таһынан, түһэриллибит дьаһаллар дьон маассабайдык өлүүтүгэр тир-дибиттэрэ. «Туҕу барытын фронт туһунар» дьон лозунунан сит-тэрэн, республика дьаһалтата, баар балаһыанньаны ситэ ыараннаппакка эрэ, үрдүттэн былаанньы, ирдий олобута. Оттон көлөһүн күнүн суотугар бэриллэхтээх нурматан холкуостаахтар туҕу да аахсыбат буолбуттара. Саатар үүт анна кытта эбэһээтэлиэй поставка буолбута. Сорох кэтэх сүөһүлэ-

эх ыаллар хоргуйаары ыксаан бэстилиэнэй ынахтарын өлөрөн сизэбиттэрэ. Салалта, былаас өттүттэн холкуостаахтар олохторун ханан эмэ тупсарар дьаһаллар ылыныллыбатахтара. Дьон-норуот дойду сэрии издэ-энигэр үктэнэн олоҕорун өйдөөн бэстилиэнэйдэн да ууран биэрэргэ бэлэм этэ. Оннук да буолбута.

Маассабай хоргуйуу 1940 сылтан сафаламмыта. Бу сыл республика үрдүнэн 12118 киһи өлбүт. Сэрии ыарахан сылларыгар хоргуйан уонна күүстээх үлэбэ сылдьан үчүгэйдик аһа-бакка ыарыыга ылларан республика үрдүнэн (1941-1944 сылларга) тыылга барыта 58962 киһи өлбүтэ, ол иһигэр тыа сиригэр олоҕор киһитин ахсаана 43364 тэҥнэһэр. 1942-1943 сс. ордук кытаанах ыарахан сыллар этилэр, сылларынан ыллахха барыта республика үрдүнэн: 1942 с. - 18770, 1943 с. - 16040 киһи өлбүтэ.

Оройуоннартан дьон өлүүтэ ордук Сунтаар оройуонугар тахсыбыта. Ол курдук сэрии сылларыгар 1941-1944 сс. барыта 4500 киһи өлбүт, оттон 1939 сылтан сафаламмыт кураантан эмсэҕэлээн 1940 с. 706 киһи өлбүт. Атын оройуоннары ылан көрө эбит буоллахха 1941-1944 сс.: Мэнэ-Хангаласка-3534 киһи (1940 с. 791 киһи өлбүт), Ньурба оройуонугар-3552 киһи (1940 с. 752 киһи өлбүт), Уус-Алданга-3322 киһи (1940 с. 626 киһи өлбүт), Бүлүү оройуонугар-2848 киһи (1940 с. 420 киһи өлбүт), Тааттага-2370 киһи (1940 с. 673 киһи өлбүт), Үөһээ-Бүлүүгэ-2848 киһи (1940

с. 430 киһи өлбүт), Чурапчыга 2301 (1940 с. 590 киһи өлбүт) киһи өлүгэ тахсыбыта.

Совнарком председателин солбуйааччы И.Е. Винокуров 1940 сылтан 1943 сылга дылы хаста да төхтүрүйдэн партия Саха сири-нээҥи обкомугар, Совнарком пред-

үүтү, арыны государство туттарыы былаанын аччатарга, килиэп лимитин саатар ыарахан балаһыанньалаах оройуоннарга элбэтэргэ, нэһилиэнньэ үүт анын ыларын бопсуо суохха, кымыс оноруутун элбэтэһхэ ода. Суруктар түмүктэрэ эмиэ биир:

ох сири-уоту, хаһаайыстыбаны билбэт кэли дьон олобуттара. Партия Саха сиригэр обкомун бастакы сэкритээринэн, 1939-1943 сылларга, Краснодар кыра-айын киһитэ Степаненко Ион Лукич диэн нуучча олобута. Совнарком председателинэн, 1940-1943 сылларга, эмиэ кэли киһи-Саратов уобалаһын нууччата, Муратов Владимир Алексеевич олобута. Совнарком Земледе-лие наркомунан Тула нууччата Москваттан Маленковунан үлэбэ ытыллыбыт Анашин Ни-колай Григорьевич 1939-1943 сс. үлэлээбитэ.

Обком тыа хаһаайыстыбатын отделын эмиэ Маленков илии баттаһыннаах командировоч-най удостоверениелаах Москов-скай уобалас Бронницкай оройу-онун Колупаево дэриэбинэтиг-тэн төрүттээх Маркеев Федор Алексеевич 1939-1943 сс. салай-ан олобута. Биһиги тыһыс айы-лдалаах дойдубут усулуобуйа-тын инчэ-тонон билбэт, билэ да сатаабат кэли дьон үөһэттэн ирдииллэрин аанньа ону толор-торо сатаан, бүрүүкээбит бала-һыанньаны ыараннаппакка са-лайан олобуттарын содулугар сэрии дьылларыгар итинник улахан сизэртибэ- дьон маасса-бай өлүүтэ, тахсыбыта. Итинник аһаастык күтүрээһингэ архы-ыпка харалла сытар докумуон-нар туоһу буолаллар.

Сэрии ыарахан сылларыгар Сунтаар оройуонугар ханнык да оройуоннардан, оннооҕор хоту көһөрүллүбүт Чурапчы оройуо-нунан 2,5 төгүл ордон, дьон ма-ассабай өлүүтэ тахсыбыта. 1939 с. Сунтаар оройуонун нэһилиэн-

Улуу Кыайыбы 65 сылыгар: тыыл ыарахан дьылҕата

ХОРГУЙУУ УРУТ САФАЛАММЫТА

И.Е. Винокуров (унаттан иккис) 1935 с.
Өлөөҥгө таһаыттар ортолоругар

седателигэр туруорса сатаабыт «олус кистэлэн» диэн грифтээх суруктарын ылан көрүөбүн. Ол суруктар ис хоһоонноро биир: «Кураан дьыллар содулларыттан холкуостаахтар дохуота суох ха-аллылар, көлөһүн күнүн аахсы-быттарын дуома государственнай поставка туолбакка онно барда уонна сизэмэ бурдугун хаһааны-тыгар. Онон холкуостаахтар сиир аһылыктарын чааһынан күчүмэ-эҥ буолла. Кэлэр сылларга бала-һыанньа ордук кытаатыаҕын учу-оттаан холкуостаахтарга кэтэх сүөһүлэрин саатар 1-2 ынаҕы хол-куос суотугар тутары көнүллүүргэ, госзакуп уонна

«считаю необходимым обсудить этот вопрос и принять соответствующие меры», «прошу обсу-дить, если Вы считаете возмож-ным и целесообразным на заседа-нии бюро обкома партии и вынести соответствующее решение».

И.Е. Винокуров үрдүттэн дойрохтообокко хайдах гыннах-ха балаһыанньа көнүөн туһу-нан, ылыныллыахтаах миэрэлэ-ри ыйан туран, бырайыак кур-дук киллэрэр. Ол да үрдүнэн үрдүкү салайааччыларбыт бол-жомтолорун уурбатахтара. Ол хайа эмиэ өттүнэн эмиэ да өйдөнөр курдук, тоҕо диэтэргит, былааска ити бириэмэбэ олохто-